

ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена опису лінгвоконцептуальних особливостей фразеологізації в українській мові. Унаслідок проведеного дослідження авторка доходить висновку про те, що саме фразеологічні одиниці здатні фіксувати й передавати великий обсяг національно-культурної інформації, яка відображає неповторний досвід різних народів.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологізація, лінгвоконцептуальні особливості, ментальні риси, національно-культурна інформація.

Фразеологічний склад мови є найбільш самобутнім у контексті досягнень культури. Саме фразеологічні одиниці здатні в найвиразнішій формі відобразити й передавати ті риси, які характерні для різних мовних колективів. Фразеологічна усталеність тісно пов'язана з властивістю фразем виступати в ролі констант культури, що функціонують у лінгвокультурологічній спільноті [6].

Фраземи покликані фіксувати й передавати великий обсяг інформації, зокрема й культурної, що відображає досвід окремо взятої нації. Кожна особистість є носієм певної культури, вона зберігає її історичний досвід. Національно-культурна спадщина закріплюється, перш за все, у вигляді фразеологічних одиниць, які концентрують у собі духовний і повсякденно-емпіричний досвід мовного колективу загалом та окремого індивіда зокрема.

Розглядаючи фразеологічні одиниці під кутом зору їх здатності виражати культурний зміст, необхідно виділити дві основні функції, за якими вони відрізняються від інших одиниць мови. По-перше, це кумулятивна функція, відповідно до якої фраземи є засобом фіксації й накопичення суспільно важливого досвіду. Вони здатні акумулювати й передавати більший обсяг інформації, ніж просто слова. По-друге, виокремлюється директивна функція, суть якої в тому, що названі мовні одиниці є засобом регулювання поведінки членів мовного колективу. Мовець намагається викликати в реципієнта певну реакцію, стимулювати його дії, внести корективи в його поведінку. Особливо яскраво ця функція проявляється в прислів'ях та приказках, пор.: англ. *a stranger's heart is a deep well – it's too dark there to see well* – укр. *чужа душа – темний ліс*. Водночас директивна функція полягає у спрямованості мовця на себе, тобто фразеологізми вживаються для мотивування власних дій. Тому розгляд лінгвокультурологічних функцій фразем уможливило «входження» в концепт за допомогою «розшифрування» акумульованого в них досвіду й простеження того, як зміст концепту рефлектується в мові, як він може модифікуватися під впливом мовного чинника.

Утворення фразеологічної одиниці – усвідомлена вторинна мовна концептуалізація дійсності, в якій в експліцитній формі виявляється інтелектуальний потенціал нації. У мові фразеологізми заповнюють лакуну, що утворюється через нездатність

окремих слів охарактеризувати різні явища. Крім того, один і той самий концепт може бути неоднозначно виражений у фраземах, розкриваючи різні грані, підтверджуючи тим самим, що кожного разу ми маємо справу не з тотожним самому собі концептом, а з різними концептуальними варіантами і, відповідно, з різними семантичними структурами.

Аналіз фразеологічного вираження концепту дає змогу виявити особливості нації загалом, а порівняльний аналіз фразем, що входять до певного концепту в різних мовах, уможливило встановлення його універсальних і відмінних характеристик не тільки в семантичному, а й у національно-культурному плані. Це є підставою для застосування когнітивно-культурологічного підходу до вивчення фразеологічних одиниць, який полягає в аналізі мовного вираження концептів у структурі фразем, з одного боку, і культурних особливостей, що вони виражають, – з іншого. Зіставлення даних цих двох аспектів дасть змогу зробити висновки, які безпосередньо впливають із етнографічних, релігійних і філософських знань тощо. На відміну від когнітології, покликаної об'єднати й підпорядкувати спільній меті різні галузі науки, лінгвокультурологічний підхід уможливило дослідження національної культури й менталітету народу-носія через мовне відтворення концептів, які лежать в основі його світобачення. Незважаючи на те, що цей напрям у лінгвістиці є відносно новим, зв'язок окремого індивіда й національно-культурної спільноти, до якої він належить, а також його вираження в мові відзначав ще В. фон Гумбольдт, який писав: «Різні мови – це не різні позначення однієї і тієї ж речі, а різні бачення її» [2, с. 312].

Поряд із усіма динамічними змінами в науці про мову відбулася й зміна парадигм у фразеології. Класична структурно-семантична парадигма, яскравим представником якої був В.В. Виноградов, поступово перейшла в лінгвокультурологічну на тлі сучасного когнітивного підходу в лінгвістиці [див. 3; 5]. При цьому змістився акцент із переосмисленого значення фраземи на культурну конотацію. Нині в центрі уваги дослідників знаходяться способи, за допомогою яких у фраземі відтворюється фрагмент концептуальної картини світу.

Фразеологічні одиниці характеризуються антропоцентричністю, оскільки містять у собі певний історичний, соціальний і культурний досвід

людини. Останнім часом велика увага приділяється культурологічному аспекту мови через те, що існує тісний взаємозв'язок між мовою й культурою. Фразеологія є відображенням національно-культурної спадщини і, отже, назріла потреба саме у лінгвокультурологічних дослідженнях. Фразеологічні одиниці є найбільш придатним матеріалом, із якого складається *культурна конотація* – новий термін, що ввійшов у вжиток у працях, присвячених проблемам фразеології. Поняття *культурної конотації* є основним у лінгвокультурології – науковій галузі, яка досліджує «втілення живої національної мови в матеріальну культуру й менталітет та проявляється в мовних процесах у їхній взаємодії з мовою й культурою етносу» [6, с. 216].

Спроби розгляду фразеологізмів у широкому аспекті участі мови у створенні духовної культури й участі останньої у формуванні мови засвідчують те, що поза лінгвокультурологічним вивченням мови як духовної реальності адекватна інтерпретація змісту фразем принципово неможлива.

Ще одним ступенем у дослідженні фразеологічного рівня мови є його розгляд із позицій лінгвокогнітології та культурологічного аналізу, під час яких робиться спроба зімітувати процес того, як розгортається інформаційний текст фраземи і з якими пластами соціокультурного знання вона взаємодіє [4].

Фраземи як особливі утворення привертають увагу різних дослідників. Це не тільки семантично і структурно складні конструкції, а й мовні одиниці з певною когнітивною організацією. У їхньому складі виділяються різні блоки інформації: денотативний, оцінний, образний, мотиваційний, емотивний, стилістичний. Усі вони сприймаються й інтерпретуються у просторі культурного знання, яким тією чи іншою мірою володіють мовець і слухач.

Процес культурної інтерпретації фраземи, на думку М.Л. Ковшової, має багатопластовий характер. Перший пласт ґрунтується на інтерпретаційній моделі і є сприйняттям фраземи крізь призму базових знань людини, що містять у собі архетипні форми свідомості й моделювання світу; найдавніші міфологічні уявлення, зокрема, анімізм, фетишизм, табу; міфопоетичні уявлення; соціокультурні прескрипції або настанови культури, зокрема ритуал, етикет тощо. Другий пласт культурної інтерпретації – співвіднесення образу фразеологічної одиниці з кодами культури, наприклад, антропоморфним, соматичним, зооморфним, артефактним тощо. Утворенню системи цих кодів слугували джерела, переосмислені в культурі: людина і її дії, тіло, тваринний і рослинний світ, речі тощо. Третій пласт культурної інтерпретації фраземи пов'язаний із визначенням ролі, якої набуває конкретний мовний знак під час сприйняття й опису світу; це може бути роль символу, еталону, стереотипу тощо [4].

Описана М. Л. Ковшовою пошарова культурна інтерпретація фразем дає змогу простежити, в яких

формах утілюються в них культурні смисли, як суб'єкт мови усвідомлює й використовує їх. Лінгвокультурологічна інтерпретація є не тільки прикладом аналізу фразем, а й способом опису того когнітивного процесу, який відбувається під час відтворення й сприйняття фраземи в мовленні. Повнота залежить від обсягу культурної компетенції суб'єктів мовлення й може здійснюватися як на рефлексивному, так і на несвідомому рівнях. Лінгвокультурологічний метод слугує виявленню засобів втілення культурної семантики у зміст фразем: як культурні смисли концептуалізуються в мовні сутності. Теоретичним підґрунтям для цієї методики слугували розробки теорії метафори сучасними вітчизняними й зарубіжними лінгвістами [5 тощо].

Останнім часом традиційним стало вивчення фразем, об'єднаних наявністю семантично однотипного компонента. Цей спосіб допомагає досліджувати фразеологічні одиниці, які входять до складу семантичних полів і породжують лінгвокультурні концепти, до яких, наприклад, належать: *душа, житло, істина, мислення* тощо. Крізь призму фразеологічного складу різних мов він допоможе виявити соціально-культурні особливості народу й, можливо, з'ясує й деякі лінгвістичні питання. Саме національно-культурна конотація є вагомою підставою для розгляду фразем під час проведення аналізу лінгвокультурологічного концепту.

Вивчення різних концептів є найбільш доцільним у їх фразеологічному прояві. Доказом цього є три постулати, наявні в дослідженні культурно-національної самобутності фразеологічного складу. По-перше, переважна більшість фразем, включаючи й адаптовані запозичення, наділені культурно-національною своєрідністю. Наприклад, англ. фразема *to turn up one's toes to the daisies* (досл. укр. *підняти пальці ніг до маргариток*) означає 'померти'. Зрозуміти значення цієї одиниці поза контекстом досить складно, якщо не знати, що ще на початку минулого століття в англійській культурі маргаритка була символом смерті, і ці квіти рясно росли на кладовищах. По-друге, висловлюються також твердження про те, що в колективній підсвідомій пам'яті народу-носія мови зберігається інтертекстуальний зв'язок фразем із тим чи іншим кодом. Третій постулат полягає у здатності фразем виступати в ролі «констант культури» й брати участь у формуванні культурної самосвідомості в процесі оволодіння мовою.

Фраземи як один із способів відображення концепту в мові уточнюють і водночас ускладнюють картину світу носіїв певної мови. На думку В.Л. Архангельського, фразеологічні одиниці – «самостійні духовні цінності. Вони є важелями, що приводять у рух образність, прискорюють мислення і сприяють його компресії» [1, с. 16].

Саме ці мовні засоби здатні фіксувати й передавати великий обсяг національно-культурної інформації, що відображає неповторний досвід різних народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архангельский В.Л. Проблема устойчивости фразеологических единиц и их языковые свойства (На материале современного русского языка) // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. Тула, 1968. С.21–29.
2. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа // Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. С. 370–381.
3. Івасишина Т.А. Семантико-когнітивний потенціал біблійних афоризмів у контексті художнього дискурсу // Мовознавство. №5. С. 73–80.
4. Ковшова М.Л. Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект): автореф. дис. ... доктора филол. наук: спец. 10.02.19. М., 2009. 48 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // Известия РАН. Серия литературы и языка. М., 1997. Т. 56. № 3. С. 22–31.
6. Телия В.Н. Культурно-языковая компетенция: её высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 19–30.

Natalia Venzhynovych

Linguoconceptual peculiarities of phraseologization

Summary. The article deals of the linguoconceptual peculiarities of phraseologization in Ukrainian language. At the result of study the author have analysed the totality of semantic, cognitive and linguocultural changes that caused the formation and development of phraseological meaning out of free word groups.

Key words: phraseological units, phraseologization, linguoconceptual peculiarities, mental peculiarities, national and cultural information.

Одержано 28.03.2018 р.

© Венжинович Н., 2018